Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

SAMTIDEN

VECKOSKRIFT

FÖR

POLITIK OCH LITTERATUR

UTGIFVEN AF

C. F. BERGSTEDT.

N:o 29. Lördagen den 20 Juli 1872.

Om folkrätten och dess öden.

För jemt ett år sedan skrefvo vi öfver en af våra uppsatser, som rörde Rysslands bekanta uppsägelse af bestämmelserna i Parisfreden angående Svarta hafvets neutralisering, samma ord hvarmed Napoleon III en gång tillkännagaf sin afsigt att omskapa de politiska förhållandena i Europa: »Traktaterna hafva upphört att gälla». Satsen qvarstår ännu i dag i sin fulla giltighet, och det finns inga öfverenskommelser som beskydda de svagare staterna från de starkares välde: styrkan är nu såsom förut den enda rätten.

Man kunde må hända under sådana förhållanden förtvifla om folkrättens framtid, i fall icke de fredliga intressena, arbetets, varubytets, tankeutvexlingens, med hvarje år toge en sådan tillväxt, att deri låge en bättre borgen för fredens bestånd än några uppgörelser mellan regeringarna. Vi hafva också sett att Alabamafrågan, som hotade med en brytning mellan verldens båda största sjömakter, nu mera lofvar en fredlig utgång, icke derför att folken eller deras regeringar under tiden blifvit bättre vänner, utan helt enkelt af det skäl att ett krig skulle medföra lidanden och förluster, hvilka hela tvistefrågan icke är värd. Vi antydde i vår förra uppsats om detta ämne, att de neutrala staterna möjligen skulle komma att vinna på den tilläggsartikel som engelska regeringen föreslagit och den amerikanska med några förändringar ändtligen synes besluten att antaga. Det tyckes vara meningen att en gång för alla nedlägga såsom en grundsats i statsrätten, att anspråk på ersättning för indirekta förluster under krig icke kan stater emellan göras gällande.

Emellertid hafva de båda sista årens händelser haft det goda med sig att uppmärksamheten inom forskningen å nyo vändt sig åt de stora problem som stå i sammanhang med folkrätten. Våldet och lidandena ingifva afsmak och trötthet, kriget erkännes icke mer såsom en *ultima ratio*, ett yttersta skäl, utan snarare såsom ett yttersta oförnuft. Ej heller är det företrädesvis den ensidiga radikalismen som förer fredens talan; en förbrödring mellan vissa klasser i de särskilda länderna för att gemensamt lyfta vapen mot andra klasser är ett politiskt sjelfmord, värre än det orättfärdigaste krig mot yttre fiender, och ännu mer upprörande för den mänskliga känslan.

Ett bevis på ökadt intresse för dessa ämnen är det stora arbete som en nu lefvande författare, mr *Charles Calvo*, nyss utgifvit »Om den teoretiska och praktiska internationella rätten, jemte en inledande framställning af folkrättsvetenskapens utveckling». Vi känna originalet ännu endast af tidsskriftsuppsater; särskildt har M. Chevalier i »Revue des deux Mondes» egnat en innehållsrik afhandling åt det samma.

Chevalier säger att Calvo är amerikan, men i Förenta Staternas af oss förut omnämda tänkskrift i Alabamafrågan citeras hans arbete under spansk titel, *Derecho internationale*. Att upptaga några punkter deraf till närmare betraktande är afsigten med närmast följande sidor.

Vi undra visst icke på den bitterhet hvarmed den berömde ekonomisten klagar öfver saknaden af en internationel rättsvård. Den enskilde, som blifvit kränkt i sin rätt, går till domstolen, och hvarje utlåtande som derifrån faller bidrager att stadga rättens grundsatser, men staten, som blifvit kränkt, har intet tribunal att vädja till, annat än till sitt eget svärd, om han är stark: annars måste han lida hvad det behagar en mäktigare utrustad att tillskynda honom. Det är sant att han kan vädja till historiens dom, men denna kommer sent och är icke alltid rättvis: de blodiga bragderna besticka hennes omdöme, skalderna upphöja till molnen en härförare som stulit en provins eller två, och sjelfva fridens tempel oskäras med triumfer öfver blodbad. Han frågar sig, om det icke är en vår tids mest öfverraskande egenheter, att på samma gång den enskilda beröringen mellan individer af olika nationalitet blir med hvar dag mer utmärkt af ömsesidig aktning och välvilja, och de företrädesvis fredliga intressena mellan staterna ouphörligt tilltaga i omfång, på samma gång växa de militära inrättningarna, genom hvilka hvarje nation hotar sina grannar och bereder sig att sätta värjspetsen på deras strupe, uti ständigt växande proportioner, och Europa antager med en förvånande enhällighet en social och politisk organisation, hvars grundval är att soldatens yrke skall inläras och utöfvas af alla utan åtskilnad och förblifva inneboende till och med i begreppet medborgare.

När nästan alla våra samtida jublade öfver den sista riksdagens beslut att upphäfva rätten till lega och friköp från vapenöfningar, funno vi äfven för vår del beslutet riktigt, men snarare såsom något för det närvarande oundvikligt än något i och för sig önskvärdt, och vi erinrade att det moderna militärförsvaret icke erhålles utan betänkliga inskränkningar i den personliga friheten. Det är emellertid vår förhoppning, att om den tvungna militarismen, som för ögonblicket kommit på modet i nästan hela Europa, gör ett visst obehagligt ingrepp i den borgerliga friheten, så måste å andra sidan den borgerliga karakteren, som sålunda blifvit den herskande inom hären, förädlande och humaniserande inverka på krigareyrket och krigföringen, och om än de tyska folkhärarne under kriget mot Frankrike i detta afseende lemnade nog mycket öfrigt att önska, så böra vi ej heller förglömma att berättelserna om deras framfart ensidigt hemtades ur källor som icke voro de mest opartiska.

Hvad är då folkrätten, och gifves det verkligen något som förtjenar detta namn, efter som den starkare oupphörligt kränker den svagare? Det fins utan tvifvel ett visst antal regler, hvilka flertalet af bildade bland alla nationer erkänt såsom förtjenta af att iakttagas i den stora folksamfärdseln, och många tankedigra verk hafva derom blifvit skrifna, hvilka i synnerhet yrka på större menskklighet under krigförandet. Men dessa föreskrifter äro icke bindande för dem som finna sitt intresse i att öfverträda dem; dock göra de sin nytta såsom ständiga protester mot öfverträdelser och småningom uppfostrande en internationel moral hos ett litet fåtal af tänkande menniskor, till dess de en gång kunna blifva majoritet. Något sådant säger också mr Calvo. Andra författare hafva mähända gifvit en bättre definition, till exempel Wheaton, då han säger att folkrätten är en sammanfattning af de regler för staternas uppförande hvilka, såsom med rättvisan öfverensstämmande, af förnuftet härledas ur beskaffenheten af den förbindelse som råder mellan oberoende stater, med inrymmande likväl af sådana modifikationer som blifvit sed och vunnit alllmänt erkännande. Det säger sig sjelf att sådana regler måste vara mycket godtyckliga, då det ena menskliga förnuftet gör sina rättsdeduktioner på ett så olika sätt mot det andra, och kanske är den utmärkte engelske domaren lord Cairns den som har mest rätt, då han gör hela folkrätten till en opinion och kallar den helt enkelt det formliga uttrycket af den civiliserade verldens föreställning om de lagar som böra reglera oberoende nationers inbördes förhållanden, hvilken föreställning, liksom all offentlig opinion i öfrigt, har sin källa i menskligheteus sedliga och intellektuella öfvertygelser. Det ledsamma är att »menskligheten» icke har nå-

got forum, der hennes ombud kunna diskutera sina öfvertygelser, och ingen högre auktoritet, till hvilken de kunna vädja i händelse af *paria vota*. Man har i tidernas längd gjort några mer eller mindre misslyckade försök att upprätta en politisk skiljedomstol. Grekerna hade amfiktyonernas råd, som skulle hindra de särskilda stammarne att kriga med hvarandra; i medeltiden skulle påfvestolen en tid vara ett sådant fredstribunal, hvilket icke hindrade påfvarne att ligga i alla slags tvister och intriger; den ridderlige Henrik IV i Frankrike drömde om internationella fredskommissioner, och i Parisfreden 1856 beslöto de då intresserade makterna att i händelse af framtida tvister taga sin tillflykt till skiljedomare hellre än att vädja till vapenlyckan. Mellan Bonifacius VIII och Nikolaus I låg teorien om den europeiska jemvigten, som verkligen gjorde god tjenst nog och bland annat störtade den förste Napoleons verldsvälde, äfven som den heliga alliansen, styf och trångbröstad i åminnelse, hvars sista qvarstående spillror undanröjdes af hans brorson, utan att han lyckades sätta något annat i stället. Äfven han svärmade för furstekongresser, på hvilka han sjelf naturligen skulle diktera besluten, men han hade förmodligen icke rena händer nog för ett fredens verk, ehuru mycket han ordade om fredligheten af sitt välde. Vi skola icke tala om den radikala fredsdoktrinen, som vill i den gamla verlden införa något liknande det nordamerikanska statsförbundet, och skapa ett motstycke dertill under namn af Europas förenta stater, med en ständig kongress på något ställe, kanske i en tysk småstad, ett germaniskt Washington, der en komité af filosofer skulle sitta och kritisera folkens och furstarnes uppförande. Vi tvifla att ens den svagaste af dem skulle böja sig inför en sådan myndighet med en gåsfjäder till vapen, lika litet som de öfriga folken skulle gå in på att afväpna, under det att Frankrike förklarade sig villigt att föra domaresvärdet och dermed upprätthålla disciplinen i Europa. Det var emellertid före kriget som tillbudet gjordes, och det har sedan icke blifvit förnyadt.

Nej, det går icke så fort med att skapa ett allmänt rättsmedvetande, och vi få vara ganska nöjda att den allmänna öfvertygelsens makt fått bukt med ett och annat af de gröfsta missbruken och uppstält rättsgrundsatser, som fått plats i den internationella lagstiftningen. Sålunda har slafhandeln af alla stater blifvit utdömd, och efter de flesta länders strafflagar behandlas detta nesliga yrke lika med sjöröfveri. Det är märkligt nog att den första impulsen till negeremancipationen i England kom från domaremakten, hvilken mer än en gång förut värnat den personliga friheten. I Nordamerika kostade slafveriets afskaffande, såsom vi alla minnas, ett blodigt fyraårigt krig, företaget för ett annat ändamål, men med nödvändigheten af en naturlag medförande negeremancipationen. Ryssland har upphäft lifegenskapen, och det är nu mera endast de spanska kolonierna i Sydamerika som af kristna folk bibehålla denna vanärande institution.

Äfven i ett annat afseende har den internationella häfden blifvit mycket förbättrad, nemligen i afseende på behandlingen af främlingar, och när 1870 års krig utbröt, var man öfver allt på vägen att utplåna all skilnad mellan dem och infödingarne, men kriget gjorde en återgång i denna liberalitet, som äfven allt för mycket hade blifvit missbrukad, i det tyskar, som blifvit gästfritt mottagna i Frankrike och lärt känna alla dess förhållanden, lånade sig till att tjenstgöra som spioner och vägvisare för de fientliga arméerna. Efter sådana erfarenheter torde det dröja länge, innan förtroendet till främlingarne återkommer.

Äfven under kriget, som är ett legaliseradt laglöshetstillstånd, bevaras aktningen för de enskildes lif och egendom på ett helt annat sätt än i forna tider. Till och med en fransman erkänner att ingen monark nu mera i likhet med Ludvig XV vågar låta sina arméer fara fram såsom Turenne's i Rhenphalz, och han kan icke neka sitt beröm åt engelsmännen, som, när de under samma konungs regering eröfrade Canada, läto denna franska koloni behålla alla dess lagar och plägseder. Deremot anmärker mr Chevalier med rätta, att franska regeringen under Napoleon III har den äran att i folkrätten hafva infört en ny grundsats, nemligen den att för annekteringen af provinser fordras inbyggarnes samtycke. Grundsatsen är vacker och borde respekteras, till och med af sådana makter som någon gång nödgats hylla den mot sin vilja;

Preussens regering har ännu glömt att uppfylla förbindelsen i Pragfredens 5:te artikel. Icke heller tillfrågades befolkningen i Elsass och Lothringen om de ville återvända till det gamla stamlandet, ehuru en sådan fråga hade varit på sitt ställe, när det gälde att tillbakaföra en förlorad broderstam. Men vi kunna icke uppskatta Napoleons liberalitet mot Nizza och Savojen lika högt som den franska författaren, emedan omröstningen skedde under en påtryckning, som icke var så lätt att motstå. Vi måste derjemte mot detta slags opinionsyttringar anmärka att minoriteten är rättslös; den blir mer lidande under en sådan form af införlifvande än under en öppen eröfring med svärdet.

Intet område af folkrätten har under senare tider varit föremål för lifligare reformarbete än sjörätten, men det går icke så fort att der få de frisinnade idéerna allmänt erkända. Grundsatsen af hafvets frihet proklamerades redan af Hugo Grotius, men engelska regeringen, som hade allt att vinna af den motsatta principen, *mare clausum*, det stängda hafvet, satte sig länge ihärdigt mot dess tillämpning; först 1856 gaf det sitt bifall till erkännandet af den grundsatsen att enskild egendom, det vill säga de krigförandes handelsvaror, skall skonas till sjös, liksom det oftast sker till lands. Förenta Staterna togo initiativet till denna bestämmelse i det svar dess regering afgaf på inbjudningen att biträda Parisfördraget af den 30 mars 1856. Enligt detta fördrag är det icke allenast otillåtligt att utfärda kaparebref för enskilda fartyg, utan äfven att med örlogsmän uppbringa priser, och det förklarades att slutna blokader endast borde läggas för örlogshamnar. Förbudet mot utsändandet af kryssare biträddes af alla de europeiska makterna; under sista kriget öfverträddes det af Frankrike men respekterades af Tyskland, såsom äfven blifvit af franska författare erkändt. Icke heller erkändes i denna punkt fördraget af Amerika, som i händelse af ett sjökrig med England säkert skulle ur sina hamnar utsläppa en här af kryssare, hvilka skulle göra Englands rika handelsfartyg till ett lätt byte. Här är det således den nya verlden som sätter sig emot framstegen i mensklighet och upprätthåller det gamla röfvaresystemet.

Mr Calvo's bok innehåller det nya, att han citerar hvarje mera betydande författares eller upphofsmans personliga åsigt i frågor, angående hvilkas behandling i fördragsform de berättat eller beslutit. Såsom en underlåtenhet anmärker mr Chevalier, att han icke upptagit två dekret, hvilka Napoleon I utfärdade då han stod på höjden af sin makt, det ena från Berlin i november 1806, det andra från Milano ett år derefter, i afsigt att skydda hafvens frihet, hvilken England hade kränkt genom ett vidunderligt blokadsystem, sina matrospressningar och sitt öppna våldförande af de neutrales rätt. Det är endast illa att Napoleon med ypperliga argument förband oförsvarliga handlingar i form af repressalier mot England. Det är först i olyckan och efter fallet som envåldsregenter blifva rätt liberala, och vi betvifla icke att Louis Napoleon kommer att uppställa många vackra och frisinnade teorier, om han får lefva. Så var det, som man vet, äfven med hans store farbroder. Mr Chevalier citerar ett uttryck i sådan syftning som han fälde på St. Helena: »vi böra kasta oss på hafvens och den internationella handelns fullständiga frihet». Brorsonen har upptagit denna tanke och gjort sig till frihandlare *med* England; Napoleon begagnade detta vapen *mot* denna makt, som då ännu var bunden i prohibitismens och åkerlagarnes fjettrar.

En annan sak, hvari den moderna tidens mera upplysta anda visar sig, är flodfarten, hvilken man öfver allt sträfvar att göra fri, icke blott för de båda strandegande parterna utan äfven för främmande. Detta är hvad som eger rum med Rhen, Schelde, Donau, Mississippi-, Plata- och Amazonfloderna. Ett steg i samma riktning är aflösningen af Öresundstullen, hvari, såsom bekant, Förenta Staternas regering tog initiativet.

Äfven i afseende på utlemnandet af förbrytare hafva några nyttiga öfverenskommelser blifvit träffade mellan somliga civiliserade stater. Det är vigtigt för den allmänna tryggheten att den som kränkt lagen i ett land icke måtte kunna i ett annat land kunna njuta frukten af sin öfverträdelse. Vi kunna dock icke dela den förtrytelse hvarmed den franske författaren talar om asylrätten i England. Den har kanske någon gång blifvit missbrukad, i det att simpla mördare fått omgifva sig med skenet af politiskt martyrskap, men långt oftare har den gagnat än skadat.

Hvart skulle det hafva tagit vägen med menniskorätten i Europa, om icke England öppnat gästfrihet för de politiska flyktingarne från alla länder? Frankrike har proskriberat både som absolut monarki och såsom social-demokratisk republik, och det gör så ännu, ehuru icke mer än nödvändigheten fordrar. Men när en gång den sammetsklädda jernspiran faller ur Thiers händer, och Gambetta eller massan i någon annan person kommer till makten, då skall man få se en politisk förföljelse mot de sansade, för hvilka det kan vara godt att det på de fria britiska kusterna ännu finnes en fristad.

Det fins två olika politiska tillstånd, då fred och broderlighet högljuddare än eljest föras på menniskornas läppar, under höjden af framgången och i djupet af nederlagen. Den första franska republikens härar predikade med eld och svärd frihetens och broderlighetens grundsatser, och när Napoleon var som mäktigast, förklarade han hvarje krig inom Europa för ett inbördes krig. Under den allmänna utmattningen efter 1814 blefvo åter alla makterna ofantligt goda vänner; det fans då blott en enda fiende som de alla ville åt, nemligen folkfriheten. Under politisk trygghet och ett högst uppdrifvet välstånd är den internationella vänskapen svagast. Folken äro då oändligt ömtåliga om sin värdighet, och det har händt att regenter och statsmän, för att vinna eller bibehålla popularitet, med konstlade medel uppdrifvit denna känslighet för nationalärans fordringar till en ganska ohelsosam värmegrad. De napoleoniska sjelfherskarne hafva gått längst på denna bana, och man vet hvilka oerhörda bemödanden den sista af dem gjorde, kort innan han lyckades arrangera en krigsteater åt sig i norra Italien, för att uppreta arméns sinnesstämning mot *la perfide Albion*, ehuru det icke rätt lyckades honom.

Men så voro de britiska statsmännen icke bättre å sin sida, och lord Palmerston grep gerna de obetydligaste förevändningar för att ställa till krångel och inför småborgarne kunna här och der i valdistrikten hålla tal om Storbritanniens häfdade värdighet. Det är icke det angenämaste att under sådana förhållande vara utrikesminister: vill man behandla grannarne höfligt och välvilligt, såsom den diplomatiska konvenansen fordrar, så heter det att man bugar sig för våldet och kompromitterar landets ära; antager man ett häftigt och utmanande språk, så kan man möjligen blifva litet uppburen för ögonblicket, men vanligen blifva efterräkningarna så mycket obehagligare. Det var med Frankrike som lord Palmerston mest älskade att rifvas, och Thiers' intrigspel i den då varande österländska, det vill säga den syriska frågan, gaf Palmerston dertill några ypperliga anledningar. Men när det brast lejon att jaga, kunde han nöja sig med ett mindre ädelt byte, och de äldre kunna ännu minnas det »stora bullret», som uppväcktes om den lilla ön Otaheiti, hvilken en engelsk missionär företog sig att helt och hållet på egen hand göra till en engelsk besittning. I nödfall kunde Palmerston, när han behöfde vältalighetsämnen för en platform, nedstiga till ett simpelt gräl med Grekland eller Portugal. Han lät utrusta en flotta af tretton skepp, blokera Pireus och uppbringa grekiska fartyg, för att tvinga grekiska regeringen att betala den dryga räkningen på 22,000 pd st., som framlades af den intriganta och illa kända juden Don Pacifico, hvilken räkning sedermera reducerades till den måttliga summan af 150 pd st., hela kostnadsersättningen inberäknad. Öfverhuset och torypartiet tyckte aldrig om detta sätt att gå till väga, men detta bekom lord Palmerston föga, och han bibehöll ända till sin död den ovanliga folkgunst han förvärfvat. Den nu varande regeringen går till väga på ett annat sätt och söker genom en undfallenhet, hvilken man mången gång tyckt vara allt för stor, särdeles i fråga om underhandlingarna med Förenta Staterna, underhålla det goda förståndet med främmande makter. Såsom god fransk patriot kan mr Chevalier icke underlåta att framdraga de gamla beskyllningarna mot England, att dess ledande statsmän förrådde Danmark 1864, ehuru det genom officiella handlingar är till fullo bevisadt, hvilka bland andra blifvit framlagda af Prevost-Paradol, att engelska regeringen inbjöd Napoleon till en väpnad intervention i Danmarks intresse, men att denne afvisade förslaget, emedan han var stött öfver Englands afböjande svar på hans eget förslag om en europeisk kongress. Ungefär på samma sätt talar Chevalier om de senaste

händelserna. Det är naturligtvis Englands fel att den europeiska jemvigten blifvit bruten och att det nu icke fins någon politisk säkerhet i vår verldsdel. »Detta kommer deraf att England gått från den ena ytterligheten till den andra, att det i sin nya politik affekterat att fråga lika litet efter den europeiska kontinenten, som om den vore en del af polarländerna eller af Gobi's öknar, sålunda lemnande fritt spelrum åt de vågsammaste företag. Om England hade satt sitt *veto* mot Preussen, när denna makt, glömsk af all rättvisa för att icke säga all blygsel, år 1864 störtade sig öfver det olyckliga Danmark, skulle det hafva sparat verlden anblicken af en stor orättfärdighet; det skulle genast i början hafva satt en gräns för dessa vådor och handlingar, för hvilka den franska makten dukade under, till stor skada för Englands egen, ehuru dess regering icke velat se det. Till och med efter felet af 1864, till och med efter det slag som 1866 förkrossade Österrike vid Sadowa, kunde England hafva gjort sin röst hörd och uppträdt såsom medlare, i förening med andra, hvilka skulle hafva lånat sig dertill sedan våra reguliera arméer blifvit förstörda, och på detta sätt skulle England hafva bevarat den europeiska jemvigten från en ruin, som sänker dess egen makt». Derefter kommer den vanliga profetian om Englands förestående undergång, om »slaget vid Dorking», som skall kosta England icke 5 milliarder francs utan 1 milliard pd st., och om all denna gudomliga hämd, hvilken England skall hafva dragit öfver sig genom sitt trolösa uppförande mot det öfriga Europa. Med fullkomligt lika rätt kunna de britiska politikerna invända att det var Frankrike, hvars despotiska regering upprätthölls af folkviljan, som förrådde den europeiska frihetens intressen och förberedde Rysslands uppsägelse af Paristraktaten, hvaraf franska författare gjort så mycket buller. Det var Napoleon som hade så brådt om att emot sina allierades önskningar sluta Krimkriget, innan Ryssland skulle blifva för mycket förödmjukadt; det var Napoleon som tillbakavisade Englands utträckta hand, för att upprätthålla Danmarks integritet; och det var samma potentat som sålde sitt samtycke till Österrikes underkufvande mot förhoppningen om en territoriel utvidgning genom införlifvandet af Luxemburg och ett stycke af Rhenbayern, ehuru han sedan af sin listiga medspelare blef, som man säger, dragen vid näsan. Det fins också full anledning till den föreställningen, att när Bismarck cyniskt nog anvisade honom att taga skadan igen i det lilla fredliga Belgien, tog han den satiriska vinken på fullt allvar, utan att sinnesstämningen i Frankrike deraf tog någon anstöt. Sannerligen, när man följer den franska politiken något närmare på spåren, och när man till det föregående lägger det sätt hvarpå Napoleon sökte förstöra, eller åtminstone fördröja, fullbordandet af sitt eget verk i Italien, huru han först skapade och kort derefter skändligt förrådde kejsardömet i Mexico, huru han derefter försökte bräcka Förenta Staterna, genom att bidraga till Sydstaternas oberoende, och huru den franska demokratien, som är så färdig att störta regeringar, mot allt detta hade litet eller intet att invända — när man erinrar sig allt detta och ännu åtskilligt annat som vi skulle kunna anföra, förlorar man lusten att instämma i de högljudda ropen om den franska diplomatiens ridderlighet och mera dylikt, hvilka man till öfvermättnad hört uppstämmas af några bland våra samtida, men som nu omsider synas börja förlora krediten.

Såsom god amerikansk patriot — i fall vi skola tro mr Chevalier — kunde mr Calvo icke gerna underlåta att introducera oss i sitt fäderneslands politik. Före början af innevarande århundrade hade unionen ingen utrikespolitik och ville icke hafva någon, men efter hand har den uppenbarat sin åtrå att blifva en verldsmakt, och den började med att proklamera sin sjelfständighet på eget område. Den namkunniga Monroedoktrinen framlades första gången i det budskap som presidenten, dess upphofsman och namngifvare, framlade inför kongressen den 2 december 1823. Det var djerft taladt den gången af Amerika, hvars makt då var ojemförligt mindre än för närvarande, att det icke skulle tåla någon europeisk inblandning i sina inhemska angelägenheter. Frankrike fick i den mexikanska affären pröfva betydelsen af detta uttalande, och känslan af denna förödmjukelse går icke så lätt ur äfven den mest upplyste fransmans sinne. Också förebrår mr Chevalier i förtäckta ordalag unionsregeringen att hon begagnat Monroe-prin-

cipen, hvilken från början framlades i en rent defensiv afsigt, till att i känslan af sin nyförvärfvade makt trotsa det gamla Europa. Hon har icke heller skonat de stater hvilka hon förbundit sig att behandla som bröder, hvilket bland annat kejsaren af Brasilien till sin smärta fått erfara. Förenta Staternas regering har aldrig visat sig grannlaga, ens mot främmande stater på sin egen kontinent, ehuru hon af ett grannlaga iakttagande af sina pligter mot grannarne i Nya Verlden sjelf skulle hafva skördat de största fördelarne. Panama-kongressen, den ädle Bolivars stora tanke, skulle hafva varit ett medel för unionen att befrämja sin kontinents intressen, och några af dess största män slöto sig varmt till idén om ett sådant skyddsförbund, men regeringen ville icke, och saken förföll. »Liksom tyskarne i gamla verlden», säger mr Chevalier med någon bitterhet, »anse sig Förenta Staternas medborgare såsom en privilegierad race, skapad att beherska och underkufva de öfriga». Men de hafva icke ännu haft den lyckan att blifva pressade af nöden och olyckan, ty det är med samhällena såsom med individerna, att de behöfva en sådan uppfostran för att blifva rätt goda och menskliga. Denna pröfning hafva samtliga europeiska folken till sin nytta genomgått: den återstår ännu för Amerika.

Litteratur.

Berättelser ur Svenska Historien. Fyrationdeförsta delen. Adolf Fredriks regering. Tredje häftet. Reduktions-riksdagen 1765—1766, kronprinsen Gustafs ungdomsöden och förmälning och Reaktions-riksdagen 1769—1770. Till ungdomens tjenst utgifven af *Anders Fryxell*. Stockholm, L. J. Hiertas förlagsexpedition. 1872. Pris 3 rdr.

Vi beundra i sanning den flit och den för vår nation ovanliga ihärdighet, hvarmed den åldrige författaren nu på femtionde året fortsätter sina berättelser ur fädernesländets häfder. Det är icke mer än sex månader sedan vi hade att sysselsätta oss med den då nyss utkomna skildringen af pomerska kriget och dess närmaste omedelbara följder, 1760—62 års riksdag, den började upplösningen af hattarnes välde och den deraf härflytande öfvervigten för hofpartiet, och redan är en ny del färdig, som omfattar två högst märkvärdiga riksdagar och leder oss nära intill slutet af Adolf Fredriks tjugoåriga regering. Man skulle kunna kalla denna period början af slutet: alla tecken visade att en annan tid stod nära för dörren, trötthetens och ledan vid partiväldets ytterligheter och fäderneslandets beroende af främmande makter gåfvo sig vid alla tillfällen till känna, och det fattades må hända blott en verkligt stor personlighet, för att utan våldsamma omstörtningar länka det in på en bättre bana.

Men ingen sådan frälsare kunde upptäckas, personer såsom Fersen, Rudbeck, Ehrensvärd, Löwenhjelm, Hermansson och andra hade hvar på sin tid god vilja och hederliga afsigter, men kraften och beslutsamheten motsvarade icke välviljan, och det så kallade *kompositions-partiet*, till hvilket äfven drottningen, sedan hennes underhandlingar om rysk hjelp gått i qvaf, med beredvillighet hade slutit sig, strandade inom kort, vare sig på farhogorna å mössspartiets sida för en alltför stor utvidgning af konungamakten, eller på Lovisa Ulrikas sjelfrådighet, eller må hända på oviljan hos de främmande makterna att släppa ur händerna de trådar med hvilka en stor del af våra inhemska angelägenheter regerades. Det var under sådana omständigheter som hofvet å nyo närmade sig hattarne, och dessa å sin sida erkände sin oförmåga att hålla motpartiet stånd utan förbund med hofvet. Märkvärdigt nog var det samma man, Carl Scheffer, hvilken 1756 med så mycken ifver arbetade på konungamaktens inskränkning, som nu uppsatte förslaget till en ny regeringsform, för att af hof- och hattpartierna vid följande riksdag framläggas, och åsyftande att återföra konstitutionen närmare 1720 års regeringsform, inskränka ständernas makt öfver embetstillsättningen och lagskipningen samt åt konungen återgifva *veto* i fråga om grundlagsförändringar. Det skulle kanske icke hafva varit omöjligt att för denna plan vinna de främmande makternas samtycke, om icke drottningen en gång för alla förverkat förtroendet till sina afsigter. Partiförvirringen var

ytterlig, och dr Fryxell säger, att om sommaren 1764 visste de flesta icke rätt hvar de hade sig sjelfva, sina vänner och sina motståndare. I början af året hade hofvet slutit sig till hattarne och Frankrike, om hösten åter öfvergick det till England, Ryssland och mössorna, men ett sådant förhållande kunde icke vinna någon varaktighet, emedan detta parti dels var mera demokratiskt än det andra, dels af ekonomiska skäl, såsom tillgifvet friare näringsgrundsatser och en sträng sparsamhet i statens hushållning, måste känna en lifiig ovilja mot hofvet för dess misshushållning, skuldsättning och ständiga penninghunger. Det var ett försök å hofpartiets sida att för ögonblicket skydda sig sjelf mot den efterräkning för gamla synder som väntade hattregimentet: å ingendera sidan fans der någon tillgifvenhet.

I de ofrälse ständen utföllo riksdagsvalen till afgjord fördel för mösspartiet, och talmännen blefvo samtligen af denna fraktion tillsatte, men på riddarhuset hade ännu på våren 1766 hattarne en tillfällig öfvervigt, och det började luta till någon omstämning i sinnena äfven hos borgarståndet, då den Hofmanska skandalen inträffade i Vestergötland, hvilken författaren omständligt berättar. Sven Hofman var en f. d. ryttare, nu mera rusthållare, som bodde på gården Bytorp i Vedens härad. Han var icke rätt väl känd, ansågs vara tjufgodsgömmare, förde smutsiga processer och hade derunder blifvit beslagen med så grofva rättegångsmissbruk att hofrätten dömt honom ovärdig att föra andras talan. Men han var ett klipskt hufvud, och han hade äfven, »enligt andras berättelser,» den vanan att i sitt yttre uppträdande iakttaga strängt dekorum samt en i ögonen fallande gudaktighet, hvarför det också lyckades honom att af llmogen i sitt härad blifva vald till riksdagsman. Men när han ankom till hufvudstaden och skulle intaga sitt säte i ståndet, förvägrades det honom, ty grundlagen var den tiden icke lika sträng som nu i afseende på ståndens rätt att utvotera ledamöter, och partisinnet, som i detta afseende väl alltid var det egentliga motivet, omfattade med begärlighet den vanfrejd som hade träffat honom. Öfver detta beslut anförde Hofman besvär hos regeringen, som underkände uteslutningen, hvarpå Hofman återigen infann sig i ståndet men blef ännu en gång tillbakavisad, hvarpå ståndet utfärdade uppmaning till allmogen i häradet att anställa nytt val, hvilket emellertid åter utföll till Hofmans fördel, som å nyo inställde sig i ståndet men blef för tredje gången tillbakavisad. Vid afresan från Stockholm medförde han bref, som uppmanade till uppror, och efter hemkomsten började han hålla möten med allmogen, tala illa om riksdagsbönderna och uppbära sammanskott för okända ändamål, i anledning hvaraf han blef häktad, ehuru han snart lyckades undkomma, då han å nyo började sina agitationer. Dessa gingo ut på att konungen skulle få större makt och att allmogen för den skull borde väpna sig och tåga till Stockholm, då kronprinsen med trupper skulle möta och understödja dem. Märkvärdigt nog citeras af författaren såsom grund för hans framställning af denna sak de utländska sändebudens berättelser. Hofman lyckades verkligen skaffa sig ett anhang af 5 eller 600 personer, med hvilka han aftågade i riktning mot hufvudstaden. Första underrättelsen om uppioppet mottogs der med mycken förskräckelse, emedan man trodde sig veta att hofvet hade sin hand med i spelet och anläggningen sträckte sig vidare omkring i landet hvarföre vakterna i Stockholm fördublades, öfverstar och landshöfdingar hemskickades för att vidtaga anstalter till upprätthållande af ordningen, och ständerna beslöto att begära Rysslands och Danmarks hjelp mot befarade angrepp på regeringsformen. Lyckligtvis behöfde man icke vidtaga en så förnedrande utväg, ty brottslingen blef kort derefter gripen, och en tillfällig kommission nedskickades för att ransaka i målet. Misstankarne mot hofvet stegrades; man trodde sig veta att Hofman under sin vistelse i Stockholm haft beröring med Sinclair, som var drottningens främsta förtroendeman och hufvudverktyget för hennes intriger, att kronprinsen nyss förut förehaft en resa till Upsala i sällskap med Sinclair, till hvilken han uttagit betydliga penningesummor, hvilken resa dock samtidigt med underrättelsen om upprorets misslyckande blifvit inställd, att upplopp voro förberedda så väl i Dalarne som i Mälarelandskapen, och att Hofman äfven stått i förtroligt förhållande till konungen. Berättelsen i denna syftning har genom tortur blifvit Hofman afpressad, ehuru

han sedermera återtog den, och man skall hafva påskyndat hans afrättning, för att hindra vidare upptäckter. Dagarne efter straffets verkställande utfärdades en allmän kungörelse, i hvilken konungen uttalade sin rättmätiga vrede öfver upprorsförsöket och sitt nådiga välbehag för dem som det motverkat och dämpat. Det torde vara omöjligt att bevisa konungaparets direkta delaktighet i den skändliga tillställningen, men åtminstone är den kungliga kungörelsen en ganska svag motbevisning: äfven 1756 hade de höga personerna låtit förmå sig att desavouera sin delaktighet i det försök som då gjordes att omstörta statsskicket.

Vi skola i öfrigt icke länge uppehålla oss vid följderna af denna riksdag, hvars allmänna drag äro tillräckligt kända. Den föreliggande delen af hr Fryxells arbete har kanske sitt förnämsta värde genom de uppgifter rörande statens ekonomiska belägenhet som här med mycken utförlighet meddelas efter sekreta utskottets såkallade statstablå. Det var i sanning en vacker tafla, denna med berömlig redighet uppställda redogörelse för statsfinanserna: oaktadt under de 3 åren 1761—64 uppburna 29 millioner daler smt främmande underhållspenningar, hade man ådragit sig en statsbrist af 7 millioner, som hade blifvit fyld genom upptagandet af nya lån eller underlåten betalning af förfallna skulder. Rikets skuld steg vid denna tid till mellan 55 och 60 millioner, hvaraf sex ännu återstodo i arf från Carl XII:s dagar, 7 från finska kriget och återstoden från det pomerska, hvilket beräknades hafva kostat 62 millioner d. s., utom allt hvad som vid dess början togs ur kronans förråd. Hela statsregleringen uppgick för 1764 till öfver 20 millioner d. s,, motsvarande omkring 6,800,000 riksdaler specie, en för den tiden ofantlig summa. Banken hade vid denna tid utestående fordringar å landsfastigheter, bruk och lösegendom till ett belopp af nära 30 millioner d. s., under det att af dess metalliska valuta endast under de 26 åren 1738—64 hade utgått mer än 26 millioner, och i anseende till banksekretessen kunde ingen erfara, huru mycket som fans qvar af den metalliska valutan till inlösen af de 50 eller 60 millioner d. s., till hvilka sedelstocken samtidigt uppgick, hvarför äfven sedelmyntet hade från 1746 fallit under hälften af dess nominella värde. Siffran på sedelstocken uppgifves mycket olika: Schwerin har för 1760 44 mill., för 1764 icke mer än 38,580,000 d. s., men »andra» — hvilka, nämnes icke — sade att den skulle hafva uppgått ända till 90 millioner. Med sådan kredit var det ingen konst att vara frikostig mot sina vänner: också hade banken 1756 skänkt ordföranden i sin styrelse Fredrik Gyllenborg 60,000 samt åtta bankofullmäktige till delning 36,000 d. s. »för deras verksamhet och nit om banken, och i synnerhet för deras behjertade rådslag och beslutsamhet att sträcka bankens utlåningar längre än riksdagen 1751 fastställt». Vid samma riksdag hade den beryktade Renhorn erhållit en personlig gåfva af 24,000 d. s., utom nära lika mycket till bestridande af omkostnader för icke uppgifna ändamål. Samma slöseri rådde inom de öfriga förvaltande verken, och utgiftsstaten var oerhörd. Vi hafva icke kunnat återfinna någon fullt noggran uppgift öfver beloppet af hela den civillista som bestods under första hälften af årtiondet, men man kan göra sig ett begrepp om huru den måste hafva varit tilltagen, när man känner att Tessin i pensioner under en eller annan form uppbar den ofantliga summan af 24,000 d. s. om året, utom Leckö kungsgård, hvars disposition hade blifvit åt honom öfverlemnad.

Den till makten komna mössregeringens finansplan var till en början rationel och sträng men icke obeveklig; ständerna inbesparade för året i löner, pensioner och nådegåfvor inemot en half million, men hvarken mot hofvet eller mot de verkligen behöfvande visades någon hårdhet, och icke så få skulder betaltes på olika titlar af hofförvaltningen. För 1767 beviljades, dessa afskrifningar inberäknade, inalles för de kungliga hofven något öfver 1,800,000 d. s., men detta var långt ifrån allt, ty de åtnjöto en mängd fördelar in natura. För kronprinsens förmälning hade förut blifvit anvisad en million, och för extra behof anvisades 1766 utöfver den nyss nämda summan öfver 345,000 d. s. Man kan af dessa uppgifter bedöma halten af ett yttrande i Gustaf III:s efterlemnade papper, att det maktegande partiet vid tillredelserna för hans förmälning visade »det mest skinnaraktiga gnideri», eller rättvisan af Lovisa Ulrikas försäkran i ett bref till

kronprinsen, »att vi äro de största tiggare i Europa, och att det i Tyskland icke finnes en småfurste, som ej har vackrare möbler, vackrare silfver, anständigare betjening». Man kan följaktligen icke undra att riksdagen i sin skrifvelse lade konungen på hjertat att iakttaga hushållning och förklarade att om ständernas anslag öfverskredos, skulle vederbörande sjelfva få betala beloppen. Mindre väl betänkt var beslutet att höja myntvärdet genom indragning af de gamla banklånen, hvarigenom beräknades att kursen inom 10 år skulle kunna åter höja sig till pari. Det var denna riktiga men praktiskt orimliga åtgärd som föranledde så mycket missnöje och kanske var förnämsta anledningen till den omkastning i tänkesätten som tre år senare störtade mössorna och åter för en kort tid förhjelpte hattarne till makten.

Från denna riksdag daterar sig den nyttiga och så vidt vi veta för Sverige egna föreskriften att till grundlagsförändringar fordras två på hvarandra följande riksdagars sammanstämmande beslut, äfven som den redan 1762 föreslagna tryckfrihetsförordningen med några förändringar antogs och upphöjdes till värdighet af grundlag. Huru djupt denna anordning, som endast i Würtenberg har något motsvarande, fäst sig i folkets sinnen, bevisas bäst af det häftiga motstånd som mötte ett vid 1853—54 årens riksdag framlagdt regeringsförslag att utan någon tanke på egentlig inskränkning af yttranderätten återföra tryckfrihetsförordningens detaljbestämmer till naturen af civillag. Tryckfrihetslagen af 1765 var ett ofantligt framsteg i sina verkningar, men äfven i sin princip, ehuru sedermera bortfuskad, värd en långt större uppmärksamhet än den fått åtnjuta. Men långt vigtigare än denna voro de förändringar som vidtogos i handels- och näringslagstiftningen, i det att stapelfrihet första gången meddelades några af städerna vid Botniska viken, hvarigenom deras ekonomiska beroende af Stockholm tog ett slut. Landtmännen erhöllo rättighet att öfver allt i riket afyttra sina varor och tillverkningar, och förbudet för allmogen och den tjenande klassen att flytta från det ena landskapet till det andra afskaffades, i det ständerna förklarade att »Svenska kronans samtliga trogna undersåtar i Sverige och Finland skulle hädanefter få obehindradt nytja den ett folk tillständiga fri- och rättigheten att inom rikets gräns söka deras lofliga näring och utkomst i hvad ort och landskap de sådant lättast och för sig behagligast finna».

Dr Fryxell har kallat 1765 års riksdag en reduktions- och den följande en reaktionsriksdag; i dessa lyckligt funna namn ligger hela deras karakter och till en stor del förklaringen, hvarföre mössornas kraftfulla och berömvärda beslut att återföra ordning, sparsamhet och rättvissa måste misslyckas. För att icke tala om enstaka misstag, som de begingo i sin finansplan, t. ex. att indraga banklånen i stället för att förvandla dem i obligationer, hvarigenom uppstod dels en verklig förlägenhet i rörelsen, dels en konstgjord, i det hvar och en som innehade sedlar gömde dem undan, för att utan all egen åtgärd förtjena på den stigande kursen, i den mån dessa kreditpapper återtoge sitt ursprungliga värde, eller den otroliga och drakoniska inkonseqvens hvarmed partiet, efter att hafva lösgifvit yttranderätten i tryck, våldförde den i muntligt tal, och många andra yttringar af missförstådt nit, är det nog att de kommo för tidigt, förr än det sedliga medvetandet i landet var moget att understödja det lofvärda i deras bemödanden. Öfver allt voro egennyttan, våldförda fördomar eller tillbakaträngd äregirighet färdiga att uppträda såsom bundsförvandter åt konungafamiljen, i dess föresats att krossa en styrelse, under hvilken den icke hade någon maktutvidgning att vänta. Man behöfver endast erinra sig att hufvudstaden, genom den stapelrätt som blifvit förlänad åt de norrländska och finska städerna, ansåg sig kränkt i besittningen af sitt naturliga handelsområde, och hvilken verkan en sådan sinnesstämning skulle utöfva på riksdagspolitiken. Hr Fryxell har beräknat att de båda första riksstånden under decenniets sista år voro någorlunda jemt delade mellan de båda partierna, men att borgare- och bondestånden deremot voro i sin helhet tillgifna mössornas grundsatser. Om ock så var, hvilket förekommer oss icke så litet tvifvelaktigt, när man betänker, i hvilket beroende den tidens borgare och allmoge stodo af de högre klasserna, då måste man likväl ihogkomma att redan för hundra år sedan de fyra stånden hade upphört att representera nationen, och att det nu fans

talrika kategorier af medborgare som icke rymdes inom något af ståndeu, hvilka, i stället för att uti sig upptaga dessa klasser, slöto sig mer och mer ensidigt inom sig. Denna omständighet förstod kronprinsen Gustaf att på äkta demagogiskt vis begagna till sin fördel. Det var icke till de dryga och uppblåsta riksståndeu han vände sig, utan till de orepresenterade, till studenter, embetsmän, krigsfolk och menigheter, vädjande till de djupa lederna mot de maktegande korporationernas egennytta och trångvishet. Hos dessa klasser voro de monarkiska traditionerna och herrehatet i synnerhet lifliga; de hade icke på nära håll sett konungamakten i dess sjelfförvållade förnedring, de reflekterade icke öfver de finansiella fördelarne af fredspolitik och näringsfrihet, utan de hängåfvo sin inbillningskraft åt de flydda tidernas storhet, hvilken den unga fursten lofvade att återkalla.

Det är väl icke ofta som konungamakten söker ockra på öfverdrifter af den allmänna nöden, men äfven detta demagogiska konstgrepp lemnades icke obegagnadt af konungafamiljen. Det förbund som redan under förra riksdagen afslöts mellan hattarne och hofpartiet hade föresatt sig att på alla sätt hindra det regerande partiet från fullgörandet af sina ekonomiska förbindelser; man motarbetade afslutandet af de lån som för detta ändamål voro på väg att upptagas på de stora europeiska börserna, och åtskilliga landshöfdingar, äfven som magistraten i Stockholm, sökte för samma ändamål hindra och nedsätta, eller åtminstone fördröja, uppbörden af skatterna. Det var genom sådana medel man sökte öka förlägenheten för regeringen, och danska ministern kunde i slutet af 1767 skrifva till sin monark, att både gamla och unga hofvet uppmanade folket till olydnad mot regeringen. Kronprinsen reste i landsorterna och upptog klagoskrifter, hvilka konungen sedan framlemnade i rådet. Riksdagen 1765—66 hade, på det att den nya regeringen skulle kunna i lugn genomföra de beslutade förändringarna, uttryckt den bestämda önskan att ingen ny riksdag måtte blifva sammankallad före oktober 1770, och konsten var nu att förmå riksrådet till frångående af detta kloka beslut, sedan tre särskilda, af kronprinsen under loppet af 1768 uppgjorda planer till en statshvälfning, i närmaste likhet med den som kom till utförande i augusti 1772, hade strandat mot regeringens vaksamhet.

Huru denna plan sattes i verkställighet är allmänt bekant, och öfver den beryktade tronafsägelsen i december 1768 har hr Fryxell icke särdeles mycket mer att berätta än man i hufvudsaken visste förut. Han har deremot gifvit sin framställning ett stort värde genom vidlyftiga utdrag ur rådsprotokollen för de märkvärdiga sju dagarne, och ganska pikant är den anekdot han anför efter en berättelse i arkivet på Bergshammar, enligt hvilken Adolf Fredrik, i glädjen öfver väl förrättadt värf, skall hafva yttrat till några af sina närmaste förtrogne: »det skall blåsa många väder innan jag en annan gång nedlägger min spira».

Det vid 1766 års riksdag rådande partiet hade ovilkorligt föreskrifvit att nästa riksdag skulle hållas i Norrköping. Hofvet prutade emot, Adolf Fredrik fann att det gudfruktiga svenska folket skulle stöta sig på begagnandet af en kyrka för öfverläggningarna, och han jemte sin höga gemål hade »den menlösa längtan att få på Stockholms slott med mildhet och kärlek mottaga riksens ständer», men det hjelpte icke, och riksmötet sammankallades till Norrköping, ehuru det sedan flyttades till Stockholm. Förhandlingarna äro skäligen bekanta, och än bättre besluten, men det märkligaste torde vara hvad som icke blef af, nemligen den med så mycken ifver tilltänkta utvidgningen af konungamakten. Det var Fersen som motståndet mot dessa planer förnämligast tillskrifves, och han skall hafva yttrat, träffande som vanligt, att Adolf Fredrik icke dugde att regera med någon annan grundlag än den gällande. Deremot hade samma statsman en ledande andel i förslaget till den så kallade Säkerhetsakten», som i andan af 1720 års regeringsform afsåg att sätta en gräns för ständernas otillbörliga maktutvidgning, afskaffa torturen och alla extra domstolar eller så kallade rikets ständers kommissioner, äfven som ständernas eget afgörande af till dem hänskjutna rättstvister, befordra handel och näringar, men ej låta staten drifva sådana för egen räkning, samt tillförsäkra regeringen rätt att utan riksdagens inblandning förfoga öfver embeten, titlar och pensioner, liksom öfver leveranser, kronoarrenden o. s. v. Hela detta lagförslag visar att

äfven hattarne, hvilkas mera sjelfständiga medlemmar understödde det, hade lärt någon ting, och under en redligt sinnad regentfamilj skulle det hafva kunnat för lång tid betrygga fäderneslandets lycka och politiska utveckling. Men för detta intrigfulla och makthungriga hof var det icke tillfyllestgörande, och äfven från motsidan tyckte man att det var alldeles för mycket aristokratiskt. Saken var väl den att det kom både för sent och för tidigt, det förra såsom en eftergift, det senare såsom en bemedling. Det oligarkiskt republikanska statsskick som var frihetstidens hade uttömt sin lifskraft, och systemet var dömdt till undergång, för att nya grundsatser skulle kunna utveckla sig under dess spillror. För att bereda full mognad för detta fall måste de styrande först återgå till alla den föregående tidens ekonomiska förvillelser och åter i grund förstöra rikets finanser, hvilka den föregående mösstyrelsen hade gjort så mycket för att upphjelpa.

Författaren frågar sig, huru den brådstörtade omkastningen i regeringssystem var möjlig, och han svarar derpå, att bildningen låg på hattpartiets sida, medan de ofrälse klasserna ännu voro försänkta i djup okunnighet. Deri ligger det utan tvifvel. Det fordrades ett odladt omdöme för att vara en mössa. Allmogen i Finland och annorstädes, som lidit mest af krigen, hade visserligen en instinktlik känsla af fasa för krig och krigisk ära, liksom borgerskapet i kuststäderna nog begrep hvad det lysande Stockholms handelsenvälde årligen kostade dem, men till en sann uppfattning af den nyare statshushållningens grundläror, sådana som de representerades af den tidens mest upplysta statsmän och den i sanning betydande statsvetenskapliga litteraturen, eller till ett fullt begrepp om lag och rätt, som står ej blott öfver konungen och hans embetsmän utan också öfver folket och dess representanter, kunde man icke vänta att de skulle höja sig. Frihetstiden har i alla fall sin oförgängliga storhet, ty med alla sina brister höll dess politiska system, under en tid då nästan alla europeiska stater voro slagna i den stela, skrytsamma och innehållstomma rojalismens bojor, vid lif en kärlek för frihet och parlamentariskt statsskick som allt ifrån det närvarande århundradets början stält vårt fädernesland, hvad politisk utveckling beträffar, i det allra främsta ledet bland kontinentens stater.

Mot Gustaf III är dr Fryxell ganska sträng, vi vilja i några delar säga nästan småaktig, och vi kunna väl ana, huru hans omdöme om statshvälfningen skall komma utt utfalla, om lifstid förunnas honom att så långt fortsätta sitt verk. Han synes föreställa sig att allt hade gått bra i den af 1765—66 årens riksdag utstakade banan, med dess riktiga politiska och ekonomiska grundsatser, dess uppriktiga kärlek för freden och dess beskedligt plebeiska afsky för lyxen, hade icke de våldsamma störingarna inträffat och dertill framstående personligheter saknats för att leda samhället framåt i det riktiga spåret. I detta afseende tillåta vi oss att vara af något olika mening, i det vi föreställa oss att dessa ledande personligheter komma ungefär såsom tiderna fordra och tillåta. Det är icke helt och hållet en paradox, då någon sagt att folken få just sådana kungar som de förtjena, och att de höga personerna blifva populära lika så mycket genom sina laster som genom sina dygder. En Carl XII skulle aldrig hafva ryckt folket med sig på sin granna men förstörande kometbana, en Gustaf III skulle aldrig hafva blifvit helsad såsom en samhällets räddare och en smakens, snillets, behagens utkorade drott, ja, icke ens en Pechlin skulle hafva kunnat spinna sina ränkfulla maskor såsom han gjorde, om icke allmänhetens tänkesätt, lynne och bildning hade varit egnade att uppbära och möjliggöra hvar och en af dessa i sitt slag ovanliga och epokgörande menniskor. Sjuttonhundratalets svenskar voro ej mogna för en enkel, flärdlös och hederlig borgerlig regering; det behöfdes en viss grad af charlataneri för att göra intryck på dem. Gustaf III var danad för och af sitt tidehvarf. Det må vara att största delen af ädelstenarne i detta underbara smycke voro falska — den ouppfostrade blicken bländas kanske snarare af Falu-juveler än af diamanter — men der funnos också några äkta, hvilkas rena vatten icke några svagheter kunna grumla; hans sinne för fosterländskt oberoende var obetvifladt på en tid då hela det politiska spelet här hemma reglerades med främmande penningar: äfven mössorna togo utländska mutor.

Dr Fryxells historiska metod har blifvit

ytterst strängt medfaren af den vetenskapliga kritiken, och icke utan skäl, i fall man ställer sig på den allvarsamma häfdeforskningens ståndpunkt; hvarken hans källstudier eller kritik eller det formella utförandet motsvarar vår tids fordringar på en historieskrifvare. Han har som vanligt följt de utländska ministrarnes berättelser, men de vigtigaste hafva icke varit för honom tillgängliga, nemligen arkiven i Paris, som alltid äro svåra att få rådfråga, och i Petersburg, der detta nu mera alldeles icke lärer vara förhållandet. Men dr Fryxell har från början uppträdt med långt ringare anspråk, och om han också småningom kom att, i synnerhet i behandlingen af 17:de århundradet, falla in på en annan väg, så har han, ju närmare han kommer vår egen tid, mer och mer återvändt till rolen af populär berättare. Onekligen tar det sig något eget ut att se utländska ministerberättelser citerade såsom källor för uppgifter om skrifter af en Nordencrantz, en Chydenius och några andra af frihetstidens mest framstående författare, men man skrifver icke en fullständig svensk historia i 40 eller 50 delar, om man sjelf skall på samma gång göra alla förstudierna, och det är så mycket beklagligare att vi ännu allt jemt, trots det betydliga som B. E. Malmström och dr J. W. Arnberg hvardera ur sin synpunkt uträttat, ännu sakna en litteratur- och lärdomshistoria för adertonde århundradet, som hvarken i dr Fryxells eller professor C. G. Malmströms plan ingår att befatta sig med kulturhistorien. Men den förre har deremot en förtjenst, om hvilken han står ensam; han har icke blott »till ungdomens tjenst», utan till hela den läsande allmänhetens, gifvit en kanske delvis mindre exakt, men i det stora hela rätt fullständig bild af fäderneslandets häfder, och han har gjort hvad ingen af hans föregångare dristat, nemligen att nedrifva några fördomar, som blifvit upphöjda till heder och värdighet af patriotism. En af mössorna på 1760-talet sade rent ut att Frankrike, med allt sitt påstådda chevaleri, behandlade Sverige såsom sin slaf, och forskningen skall mer och mer besanna, att de tillfällen då dess stora monarker täcktes begagna våra härar till sina legotrupper varit allt annat än till folkets lycka. Hr Fryxell har haft mod att utsäga detta lika, oförfärad som han på sin höga ålderdom blifvit mer och mer demokratisk, och om några mindre behagliga bogkomster skulle dröja vid »aristokratfördömandet», hvilket vi dock knappast tro, har han på ett vackert sätt utplånat dem genom de i sanning högsinnade ord med hvilka han afslutat sitt sista häfte.

Strödda underrättelser.

Luktsinnet har som vi veta sitt säte i näsborrarnas inre hinna. Denna hinna döljer en uppmjukande vätska och har en slemmig och oregelbunden yta, öfver hvilken utbreder sig ett antal nerver med fina ändar. Förmedelst muskler utbredes eller sammandrages luktapparaten liksom synorganet. Luktens mekanik består helt enkelt i beröringen mellan de luktande partiklarna och luktnerverna. Dessa partiklar föras af luften in i näsborrarna. Om i det ena fallet nerven är skadad eller blott sammanpressad eller i det andra luften hindras från att gå till näsborrarna, så är all lukt borta. Den öfra delen af näsborrarna är den känsligaste i afseende på lukten. Luktsinnet är mycket olika hos olika menniskor. Hos somliga saknas det helt och hållet.

Lukten är ibland frivillig, ibland ofrivillig. För att i det förra fallet erhålla en liflig förnimmelse tillsluta vi munnen och göra en lång inandning eller en serie af korta och ryckvis skeende sådana. Musklerna sammandraga näsborrarnas öppningar. Å andra sidan, då vi önska att icke känna någon lukt, utandas vi genom näsan för att fördrifva den luktförande luften och andas med öppen mun. Lukten är nära förbunden med smakens fenomen. Mången smak som vi känna uppstår genom en förbindelse af luktens förnimmelse med smakens. Det finnes emellertid ursprungligen endast fyra slag af smak: surt, sött, salt och beskt. Detta kan visas genom experiment. Om vi tillsluta våra näsborrar när vi smaka på något välsmakande ämne, så skall den smak vi förnimma komma under den ena eller andra af dessa fyra hufvud-

afdelningar. På samma sätt, när lukthinnan är sjuk, förändras smaken på födan.

Huru förhålla sig väl luktande ämnen med hänseende till sådant som skiljer dem dem från luktorganet. Prévost visade 1799 att om ett luktande ämne nedsattes i en skål med vatten, utströmningarna derifrån synbarligen satte vattnets molekuler i rörelse. Dessa rörelser, på hvilka kamfert gifver ett mycket godt exempel, hafva nyligen studerats af Liegeois. Han fann, att några ämnen förorsakade kretsrörelser på vattenytan i likhet med sådana som uppkommo af kamfert. Af denna klass äro benzinsyra, bernstenssyra och orangebark. I andra fall upphör denna rörelse mycket snart och inslutes i ett oljigt lager närmast omkring föremålen. Han tror att dessa rörelser icke härröra af gasutströmningar, som förorsaka något slags återstudsning, utan af de luktande partiklarlarnes frånskiljande och hastiga utbredning i vattnet. Vätskan visar benägenhet för dem. På samma sätt utsänder en droppe olja som faller i vattnet ett oräkneligt antal mycket små kulor, hvilka sprida sig genom vätskan utan att droppens volum märkbart minskas. Så med aromatiska oljor. Ehuru olösliga i vatten, sträfva de små luktpartiklarna att utbreda sig sjelfva deri. En liten qvantitet luktämne skall sålunda parfymera en ganska stor massa vatten. Det är just dessa luktmolekuler som föras till våra näsborrar, och vattnets verksamhet anses af Liegeois vara behjelplig vid deras bildande. Om morgonen, då marken är fuktig och blommorna äro betäckta med daggdroppar, eger en stark utdunstning af vällukter rum: på samma sätt efter en regnskur. I smaken hafva vi något analogt; saliven är egnad att utbreda det doftande elementet. Genom tungans rörelse i munkaviten befordras denna utbredning, emedan afdunstningens yta utvidgas. På samma sätt som nu de små partiklarna utbreda sig i vattnet, utbreda de sig också i luften, som derefter blifver den vehikel som för dem till våra näsborrar. Några luktande ämnen hafva en mycket stor förmåga af utbredning. Ambra, nyligen kastadt på stranden, luktar på långt håll. Bertholin intygar att lukten af rosmarin från spanska kusten är märkbar långt innan man kommer i sigte af land. Partiklarnas delbarhet är i några fall förundransvärd. Ett myskkorn kan parfymera ett rum under ett helt år utan att märkbart förlora något i vigt. Haller berättar att han i fyrtio år bevarat några med ambra parfymerade papperslappar, och att de efter denna tids förlopp ännu bibehöllo sin lukt. Det bör anmärkas, att luktpartiklarna äro utsända och att den kropp som utskickar dem icke förhåller sig såsom medelpunkt för en vibrationer åstadkommande rörelse. Detta förhållande skiljer sig sålunda helt och hållet från förhållandet med ljus och värme. Lukten är den luktande molekulen sjelf, under det att ljuset såsom förnummet icke är den lysande kroppen. Vi kunna icke säga, huruvida syret har något kemiskt inflytande på partiklarna eller hvad slags verksamhet eger rum vid partikelns beröring med nerven, antingen denna utgöres af en mekanisk inverkan eller en ny kemisk förening. Men sinnenas åtskiljande i *fysiska* (syn, känsel och hörsel) och *kemiska* (smak och lukt) är riktig. Hos de senare förekommer alltid beröring. En skicklig skriftställare har nyligen försökt bevisa att det fins ett slags musik hos lukterna, det vill säga att, enligt honom, de olika lukterna inverka på luktnerven i olika grader, öfverensstämmande med dem i hvilka ljudet inverkar på hörselnerven. Sålunda hafva vi också luktoktaver. Han uppräknar olika ämnen, som frambringa samma intryck men i olika grader, till exempel följande fyra: mandel, heliotrop, vanilj och clematis. Genom kombination erhåller han halflukter, motsvarande halftonerna, till exempel törnros till sammans med geranium. Han påpekar harmonilagar hos parfymerna, motsvarande färgernas, och anser det möjligt att frambringa en önskad vällukt genom blandning af andra dylika. Teorien är genialisk och värd uppmärksamhet men också blottställd för allvarsamma inkast. Ty färg- och ljudharmonien beror på exakta sifferförhållanden, men här är kriteriet godtyckligt och ovisst; det är nemligen omöjligt att till en formel reducera hvad vårt sinne upptäcker. Många fall af irringar finnas med afseende på lukten, vanligen förbundna med någon rubbning på andra punkter. Man har påträffat galna hvilka ständigt klagat öfver att de kände en stinkande lukt; andra gladde sig åt de finaste fastän inbillade parfymer. Lelut berättar om en patient i la Salpêtrière i Paris som

oupphörligen plågades af lukten af döda kroppar, hvilka hon trodde hafva blifvit brända inom inrättningen. Capellini förtäljer om ett fruntimmer som icke kunde fördraga lukten af törnros, och som svimmade då en väninna en dag kom in med en artificiel dylik i handen. Många andra exempel kunde anföras. Det tyckes vara fullt konstateradt att i asyler för vansinniga dessa förvillelser i afseende på lukten äro mycket vanliga. Luktsinnets styrka och finhet variera mycket hos olika individer och racer. Woodwart talar om en qvinna som flera timmar i förväg förutsade stormar på grund af den förmodligen från ozon härrörande svafvellukt, hvilken hon kände i luften. En ung amerikan, som var döfstum och blind, blef en god botanist endast förmedelst luktsinnet.

Emellertid är det hos några djur som vi finna detta sinne mest utveckladt: idislare, tjockhudade djur och framför allt köttätande däggdjur. Lukten är hos somliga af dem som ett öga hvilket ser föremålen, icke blott hvar de äro utan äfven hvar de hafva varit.

Humboldt berättar att då man under hans resor i Sydamerika önskade framlocka kondorer, behöfde man endast slagta en oxe eller en häst, och inom kort ditlockade lukten en mängd af dessa foglar, ehuru ingen förut varit synlig. Bland foglar hafva vadarne de största luktnerverna, och deras luktsinne är högst utveckladt. Luktorganet hos krälarne är stort. Fiskar hafva också en lukthinna, och fiskare hafva iakttagit att fisken begifver sig bort när vissa luktande ämnen kastas i vattnet. Hajar och andra glupska fiskar märka på stort afstånd om ett lik kastas i hafvet.

Drottning Elisabeths lärda bildning. En ganska ansenlig bok skulle kunna skrifvas om drottning Elisabeths kunskaper och talanger. I likhet med vår Kristina gjorde hon beundransvärda framsteg under sina första lärare. Vid elfva års ålder öfversatte hon från fransk vers till engelsk prosa »Den syndfulla själens spegel» och dedicerade detta arbete till drottning Catharina Parr i ett bref, dateradt Asbridge den 31 december 1544. Då hon var tolf år gammal öfversatte hon från engelskan på latin, franska och italienska »Böner och betraktelser, samlade från åtskilliga gudliga skriftställare af den ädla och fromma drottning Catharina af England». Denna öfversättning tillegnade hon sin fader, konung Henrik VIII, i ett latinskt bref, dateradt Hatfield den 30 december 1545. Manuskriptet finnes nu i British Museum. Vid samma tid öfversatte hon från franskan »Betraktelser af Margareta, drottning af Navarra, öfver själens kärlek till Christus». Detta offentliggjordes af Bale 1548 och har blifvit omtryckt. Camden säger: »Innan hon var sjutton år gammal förstod hon mycket väl latinska, franska och italienska språken, och grekiskan temligen bra. Vid sin faders och sin förmyndares död vid samma tid tröstades hon mycket af sin broder Edvard, hvilken var utomordentligt fästad vid henne och kallade henne sin *Fru Karakter*. Hon sände nu efter Roger Ascham att fylla hennes förmyndares plats, och denne lemnade för detta ändamål Cambridge och kom till henne i Cheshunt. Hennes flit i studiet af de grekiska och latinska klassikerna var stor, och Ascham skrifver från Greenwich till sin vän Sturmius att han vid hofvet njöt af en lika behaglig frihet och ostördt lugn för sina studier som han någonsin gjordt vid universitetet, och att han med prinsessan Elisabeth höll på att läsa Aeschines och Demosthenes' *de corona* på grekiska, samt att hon vid första ögonkastet förstod icke blott språkets kraft och egendomlighet och talarens mening, utan också sakens hela sammanhang och athenarnes lagar, vanor och seder. Hennes studier afbrötos genom Marias tillträde till regeringen, men sedan hon sjelf bestigit tronen och gifvit stadga och ordning åt konungarikets förvirrade angelägenheter, återtog hon dem med stor ifver. Ascham säger 1563 till Englands unga män att »det var deras skam att en ung flicka skulle på ett så lysande sätt öfverträffa dem alla i lärdom och språkkunskaper». Ja, han trodde att utom hennes fullkomliga färdighet i latin, italienska, franska och spanska, läste hon der i Windsor dagligen mera grekiska än somliga af kyrkans prebendeprostar läste latin på en hel vecka. Hon använde också sir Harry Saville och sir John Fortescue att läsa för sig. Den sistnämde, som var en grundligt bildad man, läste Thucydides, Xenophon, Polybius och de grekiska tragedierna för henne. Det skulle blifva trött-

tande att uppräkna alla hennes öfversättningar och andra arbeten. Den 5 augusti 1564 kom drottningen till Cambridge och uppehöll sig fyra dagar i *King's College*. Man underhöll henne med tragedier, komedier, orationer och andra akademiska öfningar, och sjelf besökte hon hvarje föreläsning. Vid sin afresa tog hon afsked af universitetet med en latinsk oration, som har blifvit bevarad af Hollinshed och Fuller. Man ser häraf att drottning Elisabeth innehade en ovanligt hög grad af bildning, hvilket är så mycket mer beaktansvärdt som denna på hennes tid var öfvervägande klassisk och sålunda fordrade ett ansträngande intellektuelt arbete som i allmänhet anses öfverstiga en qvinnas förmåga. Att hon det oaktadt icke var någon lärd pedant bevisas af hennes nit för den inhemska litteraturens blomstring under hennes regering och särskildt af hennes välvilja mot den i början obemärkte dramatiske skald, som mensklighetен sedermera gifvit en af de främsta hedersplatserna bland sina heroer.

Qvinnornas undervisning. Den så kallade qvinnofrågan eller riktigare frågan om förbättrande af den qvinliga undervisningen till befordrande af yrkesskickligheten har i England gjort ett betydande steg framåt, i det att derstädes nyligen bildats ett med de rikaste krafter och tillgångar utrustadt sällskap: *National Union for Improving the Education of Women of all Classes*, hvilket sällskap genast skridit till upprättande af alla slags skolor för flickor och qvinnor. Denna förenings ordförande är prinsessan Louise, en dotter till drottning Victoria och markisens af Lorne gemål; jemte henne befinna sig i styrelsen biskopen af Exeter, dekanen af Westminster tillika med flere de mest ansedda lorder och gentlemen. Jemte styrelsen fungerar en verkställande centralkomité af tjugusju medlemmar, af hvilka elfva tillhöra qvinnokönet, och hvars ledarinna är den genom sina sträfvanden för förbättring af qvinnornas ställning högt förtjenta mrs Grey. I Girton vid Cambrigde befinner sig under föreningens beskydd en fruntimmersskola och i sydvestra delen af London skall oförtöfvadt en offentlig daglig skola för flickor komma till stånd, till hvars grundande och underhåll tillskott lemnats af föreningen. Dess utom ingår det i planen att i hufvudstaden och provinsen upprätta talrika central- och språkskolor äfven som tekniska undervisningsanstalter för flickor och sörja för att de skickligare lärjungarna äfven må få tillfälle att aflägga examina vid universiteten. »Times» för den 11 juni, som i en särskild artikel öfver qvinnofrågan, i förhållande till hvilken tidningen hittills visat sig mycket kall, tillkännagifver sin glädje öfver denna förenings stiftelse, säger i sammanhang dermed, synbarligen med anspelning på professor Stuart Mill: »Föreningens ändamål kunna uppnås utan alla stora teorier och utan filosofiska förklaringar af menniskans rättigheter; uppfostringsväsendet är mera en prosans än en poesiens sak, mera det praktiska utförandets än den lärda spekulationens».

En tanke af Edmond About. »Det fins hos menniskan råa instinkter, som bevisa hennes slägtskap med djuren. Uppfostran kan tränga dem till baka men icke till intet göra dem, och de förblifva gömda uti någon vrå af vår varelse, der de lura på tillfälle att bryta sig lösa och återeröfra sitt förlorade välde. För att hålla dem i undergifvenhet är det icke nog med viljan ensam: hon måste träda i förbund med smaken, idéerna och sederna». Det kommer derpå an om ens detta är tillräckligt, men man kan försöka till en början med detta; redan vanan går ensam en lång väg att tillbakahålla de dåliga drifterna, och det säges icke utan rätt att vanan är halfva naturen.

Innehåll: Sid.

Om folkrätten och dess öden . . . . 449.
Litteratur:
Berättelser ur Svenska Historien af *Anders Fryxell* . . . . . 455.
Strödda underrättelser:
Luktsinnet m. m. . . . . 461.

Anmälan.

Prenumeration å **Samtiden** kan ske på postkontoren, hos bokhandlarne och i Stockholm på utdelningsställena för tidningar. Priset för helt år 10 rdr, för halft år 5 rdr 50 öre och för qvartal 3 rdr, postarvodet för landsortsprenumeranter inberäknadt.

Stockholm, tryckt hos A. L. Norman, 1872.